

שיטת מהרי"ץ בפסקיו שבספר "שערי טהרה"

על דרך הכרעת ההלכה לדין בק"ק תימן יע"א, בעניינים השנויים במחלוקת בין רבינו הרמב"ם למרן השלחן-ערוך, כבר מילתנו אמורה בהרבה מקומות מחיבורו הנדפסים שאעפ"י שידוע שאנחנו הולכים אחרי הרמב"ם, אין זה אלא בדינים שכבר תפוס בדינו המנהג מקדם כדבריו. משא"כ בישאלה חדשה שאין בה מנהג ידוע לרבים אלא על הרב מורה הוראות להכריע בה, שאז פסק ההלכה צ"ל עפ"ד מרן השלחן ערוך, אף שיהיה בפירוש נגד רבינו הרמב"ם, כי מרן הוא „השוטף אשר יהיה בימים ההם" שהמחננו השי"ת עליו בתורתו הקדושה. ודבר זה יצא לנו בבירור ובעליל, אחר העיון בכל העניינים הנוגעים לזה, בחיבוריו של גאון עוזינו מהרי"ץ זצוק"ל, וכאשר נבארם בס"ד אחת לאחת בשער אחד מקונטרסנו כללי מהרי"ץ. והיינו אפי' לשיטתו של מהרי"ץ בזקנותו אשר לאורה אנו הולכים, כפי המנהג הקדום עפ"ד הרמב"ם והגאונים. בהיפך משיטתו בילדותו ללכת אחרי דעת הש"ע והאחרונים, דלפום האי שיטה דמעיקרא היה אויל בתרייהו אפי' נגד המנהג הקדום. ועל פי זה ביארנו בהקדמה לפסקי מהרי"ץ יורה דעה חלק ג', ומכמה טעמים והוכחות, שהקונטרס שערי טהרה אינו מילדותו, אעפ"י שרובו ככולו מיוסד על פי הכרעות מרן בשלחן ערוך. ועתה הראוני בספר אחד (מחברו מ"ג. מדף מ"ב עד דף מ"ו) שחשב להשיג על דברינו בהקדמה הנזכרת, אבל עיינו ומצאנו שאין אפילו טענה אחת נכונה. ואלו השגותיו בקיצור, ותשובתי בצידן.

א. על מה שכתבנו להוכיח מזה שבשנת ה'תקל"ו כתב פירושו על התכלאל הגקרא עץ חיים, כפי שמצאתי בכת"י קדשו בעצמו, והרי קונטרס זה סמוך ונראה לו בשנת ה'תקל"ה. השיב שאינו מוכרח, דבשתי שנים סגי לשנות שיטתו ע"כ. הנה הקונטרס נסתים ביום שני לסדר הנני נותן לו את בריתי שלום. דהיינו פרשת סינחם. ולפי הבדיקה הוא י"ב תמוז באותה שנה. נמצא שמאותה שנה, אין לו עוד זולת כחדשיים ומחצה, ושנת תקל"ו כולה. ובשנת תקל"ו גופה אין אנו יודעים אם בתחילתה אם בסופה. ועכ"פ אז כבר אינו מחבר את הספר אלא מעתיק אותו, שהרי אנו רואים כתיבתו שם מסודרת מאד. וא"כ בוודאי קדם לזה כתיבת יד אחר, עד שהגיע לסידורו הנכון. אם-כן רחוק מאד מלהעלות על הדעת שבמשך זמן קצר זה עלה בידו לשנות כל מהלך מחשבתו עד-עתה לבנות ולייסד שיטה חדשה, ולברר כל פרטי אותם מנהגים רבים שהעלה אותם בספרו הנכבד עץ חיים, ולכתוב כל ראייתיהם וגם להספיק להעתיקם בספר מסודר. וכל זה מלבד מה שיתכן שיש לו העתקים מהשנים הקודמות לזה התכלאל שהגיע לידי, ואפילו מקודם לשנת ה'תקל"ה. וכמו שכתבנו כבר שם בהקדמתנו הנזכרת (ד"ה בחתימתו). ואמנם שמעתי מאמור שליט"א עוד בילדותי, שבעירנו רצאב"ה היה ביד אחד מבני משפחתנו ספר התכלאל עץ חיים, מלא וגדוש בגליונותיו תיקונים והוספות רבות מאד, שניכר מהם שהם כת"י מהרי"ץ תוך כדי עצם סידור ספרו בראש ובראשונה. וכעת לא נודע איה מקום כבודו של זה התכלאל, כי נמכר כבר או בתימן לסוחרים הספרים שבאו ממדינות הים.

* מאמר זה נדפס בחוברת אורי-ישראל גליון ד', תשרי ה'תשמ"ח. וחוזר ונדפס כאן, בשביל תיקון בסדר אחד-הקטעים שנדפס שם שלא במקומו, ושינוי בסופו בד"ה ושמעתי. ועיי' מה שהוספתי בפתחת ספרנו זה אות ד' ד"ה כמו-כן. בסוף המאמר הבעתי הצורך לסדר חוברת הלכות נדה לפי צרכי זמנינו, וברוך ה' שאחרי-כן באותה שנה, זכותי לסדר חוברת "קדושת ישראל" לראשונה, כן יסייענו תמיד על דבר כבוד שמו וידיכנו בעצה נכונה.

שיטת מהרי"ץ בפסקיו ב"שערי טהרה" רנב

ב. ומה שכתבנו שם עוד שאם מהרי"ץ עצמו צירף הקונטרס לתכלאל, מוכח בפשיטות שאינו מימי ילדותו. השיב ממה שמצינו שהגיה מהרי"ץ בשני מקומות עפ"ש כתשובותיו (כמו שהעלינו בבארות יצחק סימן ח' ס"ק מ"ח), א"כ מסתברא שלא צירפו אלא לאהר שהגיה על פי המנהג ע"כ. ואין הבנה לדברים, כי עכ"פ ממה נפשך רק את זה תיקן, ובשאר הדברים לא שינה דעתו גם אליבא דשיטתו בזקנותו.

שוב ראיתי רשום אצלי שבעל הדברים גילה לי דעתו בעניין זה עוד קודם שהדפיס ספרו הגו', דשאר העניינים שלא הוסיף מהרי"ץ דעת הרמב"ם בהם, הוא משום שלא הספיק עכ"ד. ואין אלו אלא דברי תימה, כי הלא שערי טהרה חתם מהרי"ץ בשנת התקל"ה ליצירה, ואסיפתו לבית עולמו היתה בשנת התקס"ה, ואיך במשך שלושים שנה לא הספיק לתקן ולהשלים. בפרט שמצאתי בכת"י למעלה מעשרים תיקונים אחרים מאלו הנזכרים, שהוסיפם גם כן אחר עיקר כתיבת החיבור שערי טהרה, או תיקוני לשון והוספת ציונים, ולא רק דילוגים אלא סעיפים שלימים שהם בסימן א' סעיף ו', וסימן י"א סעיף ז' ח', או חלקים מסעיפים כגון סימן א' סעיף א', וסימן י"ב סעיף ח'. [לכולם יש היכר בספר שערי טהרה שבמהדורתינו, בזה שהם מוקפים בסוגריים כשגוי הצאי לבינה, כדרכנו לסמן באופן זה בפסקי מהרי"ץ כל שהוא ממהדורא בתרא דידיה]. וא"כ איך לא ישית ליבו דווקא לעיקר גדול כזה, לרשום שיטת הרמב"ם בדברים שחולק על מרן הש"ע, אשר הוא חידוש יסודי ונכבד העובר כחוט השני בכל חיבוריו כדרכו בקדש לחזק המנהגים הקדומים שלנו. ואעפ"י שעיקר הדבר נכון שמצאנו בחיבורי מהרי"ץ דברים שהיה בדעתו להשלים ונחמצה השעה, כמו בכמה מקומות בתשובותיו או בעץ חיים ענייני ההשכבות וההספדים, וחשולם ענייני גיטין ותליצה [ובאלו האחרונים חזינן בעליל בכת"י שאצלי שהניח בצדדי התכלאל מקום חלק להשלים הפירוט]. היינו דווקא חלקי ופרטי עניינים שאין להם משמעות חשובה כמו בג"ד דברים שאילו שינה דעתו בהם כוודאי לא היה מתמקד. ועכ"פ היה מגלה דעתו באיזה אופן שאין זה סוף מסקנתו, כי הלא גם חיבורו זה פשט ברבים. מה גם שאם עכ"פ פה בשערי טהרה הדברים סתומים, אך הלא משאר חיבוריו יש לנו ראיות מפורשות בריאות וטובות, מדברים שנשא ונתן בהם והכריע בפירוש נגד הרמב"ם, שאי אפשר לדחותם בגילא דחיטתא. והאמת יורה דרכו.

ג. ובעניין מה שפסק מהרי"ץ (סימן ח' סעיף ו') בתהילה כדעה מרן שצריך לעשות שינוי במזיגת הכוס, ואח"כ חזר והוסיף במהדור בתרא שלדעת רמב"ם מותר וסיים שזהו המנהג בינינו עש"ב, טען שלא מצינו שמהרי"ץ יכתוב נגד המנהג רק בילדותו וכו' ע"כ. וזה אינו אמת, כי אפילו בספרו עץ חיים יש שכתב מעיקרא נגד המנהג ושוב חזר בו, כגון לגבי ברכת הגומל פסק (בחלק א' דף קע"ד ע"ב) דחבוש על עסקי ממון לא יברך ע"ש, ושוב חזר בו ומחק זאת בכת"י ומסיק בגליון דכן מנהגינו קדמון לברך. ועוד תמצא בסדר אגדתא דפסחא שלו שהוצאנו לאור מכת"י בדף ר' דמעיקרא פסק שאחר גמר הסדר מותר לשנות קאהו"י וכיצא, ושוב חזר בו בגליון דדווקא מים שרי ושכ"ה אצלינו מנהג קדום, ואם נפשך לחלק דשאני אלו שהן מנהג קדום ושמא מעיקרא לא נתברר אצלו היטב, כי אז בתקופתו היו חילופים ובלבולים במנהגים. משא"כ בנדון שבשערי טהרה שהוא „נהוג בינינו“ דמשמע שהיה עדיין מנהג פשוט, ואיך נתעלם ממנו מעיקרא אם לא שהיה שיטחו או לדחות המנהגים. הנה קרוב לעניינינו פסק בעץ חיים לברך על הדלקת נר יום טוב, ואעפ"כ חזר בו בתשובותיו חלק ג' סימן ע"ד [כנלע"ד בהיפך מדברי השי"ח בשושנת המלך שכתב שבעץ חיים חזר בו, כאשר ביארנו במקו"א].

שיטת מהרי"ץ בפסקיו שבספר "שערי טהרה" נג

ושם כתב בזה"ל, לא נשמע מקדם לברך בכל העיר, זולתי קצת מקרוב ע"כ, אף על גב דאכתי יש קצת חילוק בין הנושאים, כי בני"ד משמע שכולם נהגו כן, משא"כ התם דקצת עכ"פ שינו המנהג.

ועוד יש להביא ראיה ממה שמצינו לו בסדר געילה דיום הכיפורים, שכתב בתכלאל עץ חיים שהיחיד אינו מזכיר שבת בוידוי אבל ש"צ מזכיר. ובפירושו שם ביאר טעם הדבר מהפוסקים, ומ"ש הב"י לענין אם טעה ולא הזכיר. ושוב אחר זמן הוסיף בגליון, ומנהגינו שלא להזכיר בו שבת כלל, לא היחיד ולא הש"צ וכו' עש"ב [כן הוא בכת"י קדשו, אבל מהנדפס אי אפשר לדעת מה כתב במהדורא קמא ומה הוסיף במהדורא בתרא. וכן לענין שתיית המים בסוף סדר לילי פסחים הנזכר לעיל].

והנראה לעניות דעתי בזה דלא חש מהרי"ץ מעיקרא למנהג, משום ששיטת הרמב"ם בזה לכאורה אינה ברורה מצד שבפרק י"א מאיסורי ביאה לא חילק בזה כמו שחילק בהלכות אישות, ודלמא חזר בו הרמב"ם, שמצינו כיוצא בזה אפי' בחיבור עצמו ממקום למקום. ועוד שהב"י תפס בדעת הרמב"ם לאסור בכל גזונא. מה גם שבלא"ה אין המנהג בזה כוונתיה דהרמב"ם לגמרי, שהרי לדעתו אין האיסור רק בכוס יין.

וגם יתכן דמעיקרא לא היה ברור אצלו זה המנהג, כנראה מלשונו (בדף שי"א) שהוצרך להוסיף שראה כמה גדולים שנוהגים כן, דמשמע דהווקק לברר אם אמת נכון הדבר. וזה לשונו שם, וכן המנהג אצלינו, וראיתי כמה גדולים נהיגי כן, ודוק ע"כ. ואפשר שבא בזה לחזק דבריו, שאין זה רק מנהג הרבים, אלא אף כמה גדולים. א"נ שאף הגדולים לא חשו להתמיר. אך אולי יש לפרש שעמידתו על ברור הדבר שכך אמנם הוא המנהג, הוא מתוך שראה כמה גדולים נוהגים כן. ואגב יש להעיר דמ"ש בלשון כמה גדולים, לאו למימרא בהכרח שיש גדולים אחרים מהם שהתמירו בדבר, אלא שלא ראה את כולם בענין זה כיצד מנהגם. ועדיין צריך ביאור מה הוסיף בסיימו בתיבה „ודוק“, שהרגיל שבאה תיבה זו להורות למעיין שיתבונן להעמיק בדבר ואז ישיג שכן האמת מה שלא היה נראה לו כן מקופיא. ואף אם נאמר דקאי אדלעיל מינה מה שלמד מדברי הרמב"ם, לכאורה גם זה אינו צריך דקדוק.

והנה מצינו בשלושה מקומות בשערי טהרה שפסק מהרי"ץ כדעת הרמ"א נגד מרן השלחן ערוך, וטעמא דמילתא משום שהמנהג אצלינו באותם דברים כדעת הרמ"א וכמו שעמדנו על זה בביאורנו שם סימן ח' סק"ג וס"ק ס"ט וסימן י"ג סק"ב. אם כן לא גרע כשהמנהג כהרמב"ם שהיה לו לפסוק כמחול, אם לא מטעם שביארנו. ואגב אורחין יש להעיר ממה שמצינו שפסק דלא כהרמב"ם ודלא כהשלחן ערוך גם יחד, כיעויין סימן ב' סק"א דף נ"ה לענין בדיקות קודם תשמיש ואחריו (ובשו"ת עולת יצחק הארכנו עוד בזה בס"ד). ויש שפסק כהרמב"ם נגד מרן שלא במקום מנהג, יעויין סימן ד' סק"ג וסימן י"ב ס"ק י"ז, וע"ע שם בסימן י"ב סק"ג.

אמנם הא דסימן ד' סק"ג שהוא בענין כתם פחות מכגריס סובר הרמב"ם דבנמצא בגופה לא תלינו בכינה ומטמא בכל שהוא, שכתבנו שם דפסק מהרי"ץ כן משום דהש"ך הכריע כהרמב"ם ע"ש, אפשר דאין זה טעמו אלא שהמנהג כרמב"ם כפי מה שיצא לי מדברים ששמעתי וראיתי הלכה למעשה [בהמתיקי שיה עם כמה תלמידי חכמים שעיקר גידולם מן ארץ תימן, ובשיעורים בהלכות גדה בציבור] אלא שנתגלגל הדבר שטעו מתוך כך בדורות שאחרי מהרי"ץ לטמא אפי' בבגד בכל שהוא, והבן. ועיין מה שכתבנו בזה בבארות יצחק שם סימן ט' סק"ג דף שמ"ב ד"ה ואל חשיבני.

שיטת מהרי"ץ בפסקיו ב"שערי טהרה" רמא

ד. בשערי טהרה סימן ח' סעיף ב' הביא מהרי"ץ דברי הרמ"א, ובמהדורא בתרא הוסיף לציין לרמב"ם, וכוונתו היא כמו שביארנו שם בסק"ט. המשוג הנ"ל סובר להוסיף בזה שרצונו בזה שיהיה הדין בנוי עפ"ד הרמב"ם מאריה דאתרין כשיטתו בזקנותו, והמבין יבין שאין הוכחה [ובענין דברי מהרי"ץ בזה בגליון המשניות מסכת שבת שהבאנו שם דף רפ"ז, עיין מ"ש בס"ד במאמר משנת מהרי"ץ פרק י"ב].

ה. ועל מה שהביא מהרי"ץ שם סימן א' סעיף ה' דעת הרמ"א להתמיר שאין רחיצה מועלת להפלטת ש"ן, וטיים מהרי"ץ שזה תלוי במנהג ע"ש. ובתשובותיו כתב בזה"ל, חומרת רמ"א לא שמענוה כאן באלו המקומות, דמה בקיאות צריך וכו' ע"ש. והבין מזה שבשורת חזר בו לדחות לחלוטין דברי הרמ"א, משא"כ בקונטרס שערי טהרה ע"כ. וזה אינו, כי מה שכתב ומה בקיאות צריך וכו' אינו אלא לטעון בעד מנהג מקומותינו. ואילו היה דוחהו לחלוטין לא היה כותב רק שחומרת רמ"א לא שמענוה באלו המקומות, אלא שחומרא זו תמוהה ובלא טעם, ופשוט.

*

הנה כי כן כל דברינו שרירין וקיימין בעוה"י"ת לא נפלה אחת מכל הוכחותינו. וכל זה מלבד מה שהוספנו בהקדמתנו שם (אות ד') להוכיח מהא דסופרים הנאמנים לשיטת מהרי"ץ בזקנותו העתיקו ג"כ קונטרס זה, וכן מהרבנים המפורסמים ממשיכי דרכו שציינו לספרי זה כמ"ש באות ה'. שעל זה לא השיב כלום. ויש להעיר עוד שאין שום תימה שנסקד משערי טהרה זכר „מנהג קדום" השגור בפי מהרי"ץ בחיבוריו שבזקנותו, דשאני חיבור זה שנועד לרבים ואפילו נשים ועמי הארץ כמו שכתב בהקדמתו, וא"כ עניינים כאלו לא יכירם מקומם, משא"כ בחיבור שערי קדושה הנועד לשוחטים ובדקים כיעויין שם. וזה דומה לאיגרת מהרי"ץ חב"ח פסח, שגם כן לא נזכר בהדיא מנהגים קדומים, ורק ברמז על המאה, ואין להאריך בזה כי בלא"ה יש פקפוקים אודות שמות מחברי שני קונטרסים הנזכרים. ובעיקר גדון דידן יש להוסיף כי למעשה אין בדינו היום שום מנהגים קדומים בענייני גדה היפך פסק הש"ע, יותר ממה שכתב מהרי"ץ בשערי טהרה.

ולא רציתי לדקדק יותר על דבריו, וגם מה שרשמתי בזה אינו אלא דברים מקוצרים, כי סמכתי על המעיין בשרשי הדברים אשר ישכיל בס"ד על דבר אמת לאמיתו. רק אציין שגיאה אחת שראיתי בחפזי בספרו שם (דף מ"א ומ"ב) שהביא מש"כ מהרי"ץ במעיל קטון, „ואנכי תיקנתי נוסח תפילה כוללת סוד ה' עיגויים וה' תפילות לאמרה בהתקדש יום הכפורים וכו'“, והנה בסידורו עץ חיים לא הזכיר תפילה זו שחיברה בעצמו, הרי שחזר בו משיטתו הראשונה שבמעיל קטון עכ"ה. והאמת שאין זה לשון מהרי"ץ עצמו. רק מספר חמדת ימים לוקחה זאת וכניכר מסגנונו, והלא היא כתובה בספר חמ"י בפרק חמישי מענייני יום הכפורים, וגם כל שאר ענייני יום הכיפורים שם, אינם אלא קיצור מספר חמ"י, ואינם שייכים לגוף ספרו מעיל קטון. אמנם עיקר הדבר אמת שמעיל קטון הוא מילדותו, ועיין במה שנכתוב באריכות בס"ד במבוא לספרו זה, והמקב"ה יעורנו להוציאו לאור בקרוב.

שיטת מהרי"ץ בפסקיו שבספר "שערי טהרה"

ושמעתי שיש טוענים עוד, מאחר שנמצא כתיבת יד שערי טהרה שהתאריך בחתימתו שנת בניו לשטרות, ולא בפ"ו לשטרות כאשר הדפסנו. א"כ בוודאי שחיבור שערי טהרה אינו אלא מילדותו. וראיתי בדפוס העתק מזה הכת"י, המצורף לענייני בגידת סימן המיוחסת למהרי"ץ בדף רי"ב, וע"ע שם בדף קצ"ג. אמנם טעותו ניכרת מתוכו, שנתהלף למעתיק ההוא גו"ן בפ"א, מפני דמיון האותיות, בפרט בכתב רש"י שבו כתבו. כי הספר שלפניי, הוא כתי"ק עצמו בלי שום ספק, כאשר ניכר בבירור כתיבניו והשלמותו והוספותיו כפעם בפעם ואכמ"ל, ושם אינו מסיים רק במניין השטרות כבכת"י הנזכר, אלא הוסיף גם התקל"ה ליצירה, יחיש הקץ ויקרב הגאולה אבי"ר ע"כ. וכן הוא גם בכת"י של הסופר המובהק והמוסמך הנודע בכינויו אחי"ה. א"כ ברור שאי אפשר להיות חיבורו משנת בניו, שאז אין חשבון השטרות עם החשבון ליצירה עולים בקנה אחד [גם בתכלאל אחר כתי"ק שיצא לאור בצילום בשנת תשמ"ג, ובסופו שערי טהרה, נזכר בסופו התאריך הנזכר, אלא שניכר שחלו בו ידים, ועכ"פ אות פ"א של בפ"ו ניכרת בבירור. ואיך שיהיה בתכלאל שלפניי כתובות תיבות אלו בבירור. ודע שזה התכלאל המצולם, נכתב בשנת ה'תקמ"ג, כפי טראיתי בגוף הספר, ונשמט בצילום עם כמה דברים נוספים שהטמיטו, כאשר רשומים אצלי כולם. ושערי טהרה אשר שם, נראה שאין הוא מכת"י קדשון]. ועתה בא לידי תכלאל עץ חיים שנעתק בשנת ה'תרכ"א, והוא על פי מהדורא בתרא של מהרי"ץ, וראיתי שדילג הסופר בשלהי שערי טהרה שהעתיק בשלהי זה התכלאל את מספר השנים לגמרי (וכך לשונו, נוה שאנן אכ"ר, ימהר הקץ) ונראה פשוט שעשה זאת כדי שלא יטעו לחשוב שהוא תאריך כתיבת תכלאל זה עצמו, ומיחזי כשקרא].

*

ומכל האמור דעת לנבון נקל, שחיבור שערי טהרה, הוא ככל שאר חיבוריו הידועים של מהרי"ץ, אשר הם לנו לעיניים בהלכות ובמנהגים, וראוי לקבוע בו הלימוד לדעת את המעשה אשר יעשון, כאשר נהגו בדורות שעברו. ונכון להוציאו לאור בחוברת בפני עצמה בתוספת דינים הנהוצים בזמנינו, ולהעלות בקיצור מה שביררנו לדינא בבארות יצחק. ובאנכי הנני להעיר על מה שנטיתי קו בבארות יצחק שם סימן ד' סקי"ט להחמיר שלא לטהר בכתמים עד שיעור כגרים, מאחר שבזמנינו שיעור מאכולת קטן הרבה מזה וגם דלא שכיח ושכן דעת מהרי"ץ ע"ש באורך, שכבר חזרתי בי והעיקר להקל בזה וכמו שנבאר בס"ד בשו"ת עולת יצחק, ויצאו דבריני בטהרה.